

BRASZOWSKA GRAMOTA IWANA SRACIMIRA. NIEDUŻY DOKUMENT O WIELKIM ZNACZENIU

MARIOLA WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA

ABSTRACT. *Braşov charter of Ivan Sracimir: a small document of great importance.* The so-called *Braşov charter* is a document that came out of the chancellery of the last Bulgarian ruler, Ivan Sracimir, at the end of the 14th century. This small text of only 7 lines is an example of a medieval international agreement based on Byzantine models. In it, the Tsar grants tax exemption to the merchants of Brasov, gives them trading freedoms and guarantees his protection. Despite its modest size, Ivan Sracimir's charter has been the subject of heated discussions among scientists of various fields for years. The article reviews the findings so far on the date of its creation, the meaning of the content it contains, the graphics used, and most importantly the language. It is also the first time that the content of *Braşov charter* has been translated into Polish.

STRESZCZENIE. Tak zwana *Braszowska gramota* jest dokumentem, który pod koniec XIV wieku wyszedł z kancelarii ostatniego bułgarskiego władcy, Iwana Sracimira. Ten niewielki, liczący zaledwie 7 wersów tekst jest przykładem średniowiecznej umowy międzynarodowej opartej na wzorcach bizantyjskich. Car nadaje zwalnia w nim od podatku kupców z Braszowa, nadaje im swobody handlowe i gwarantuje swoją opiekę. Mimo skromnych rozmiarów, gramota Iwana Sracimira od lat stanowi obiekt burzliwych dyskusji naukowców różnych dziedzin. Artykuł zawiera przegląd dotychczasowych ustaleń na temat daty jego powstania, znaczenia zawartych w nim treści, zastosowanej grafii, a przede wszystkim języka. Po raz pierwszy także treść *Braszowskiej gramoty* została przetłumaczona na język polski.

Autorka: Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, ul. A. Fredry 10, 61-701 Poznań, Polska, mariola.mikolajczak@amu.edu.pl,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8871-9738>

Keywords: document, charter, tsar's chancellery, graphics, spelling, lexis

Słowa kluczowe: dokument, gramota, kancelaria carska, grafia, ortografia, leksyka

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIX, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 71–80, ISBN 978-83-67284-08-0, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.5>

Dokument wydany przez Iwana Sracimira (1324–1397) określany bywa najczęściej jako gramota bułgarskiego cara, choć w istocie młodszy syn cara Iwana Asena rządził jedynie państwem widyńskim i nigdy nie został władcą całej Bułgarii¹, a pismo, o którym mowa jest raczej odpowiedzią na list niż carskim rozporządzeniem.

¹ Na tronie w Tymowie zasiadał równolegle jego przyrodni brat Iwan Szyszman i obaj nosili tytuł cara.

Przejętym z greki terminem *gramota* (gr. *γράμματα*, *grámmata* — ‘posłanie, rozporządzenie’) zwykło się określać dokumenty o charakterze oficjalnym. Niekiedy bywa on jednak rozumiany szerzej (szczególnie w odniesieniu do gramot ruskich)² i obejmuje również rozporządzenia i inne dokumenty pisane, zarówno o charakterze oficjalnym, jak i prywatnym. Nazywanie gramotą dokumentu, który wyszedł z kancelarii w Widyniu jest w pełni uprawnione, gdyż to zawierające zaledwie 6,5 wersu pismo jest oficjalną odpowiedzią na prośbę obywateli transylwańskiego miasta Braszów, w którym Iwan Sracimir udziela im prawa do swobodnego przemieszczania się po swoim państwie i prowadzenia z nim handlu. Mimo niewielkich rozmiarów *Braszowska gramota* od lat stanowi obiekt zainteresowania językoznawców, paleoslawistów, a także prawników. Była też wielokrotnie wydawana (po raz pierwszy przez rumuńskiego uczonego Ioana Bogdana w 1895 r.) i tłumaczona na współczesny język bułgarski³. W polskiej literaturze naukowej poświęcono jej dotąd bardzo niewiele miejsca, chociaż jest to tekst zasługujący na obszernie omówienie.

Iwan Sracimir był drugim synem cara Iwana Aleksandra z jego pierwszego małżeństwa z Teodorą, córką wielkiego wołoskiego wojewody Ivanko Basaraba. Od dzieciństwa skazany na rywalizację ze swoim starszym bratem Michailem Asenem, w późniejszych latach (tzn. po śmierci Michała w potyczce z Turkami w 1355 r.) musiał się pogodzić z życiem w cieniu innego, przyrodniego brata (z drugiego małżeństwa Iwana Aleksandra), Iwana Szyszmana — ten bowiem uznany został za „porfirogenetę”, czyli predystynowanego do objęcia władzy po ojcu, gdyż urodził się już wtedy, kiedy Iwan Aleksander zasiadał na tronie Bułgarii jako car. Efektem rodzinnego konfliktu było ogłoszenie się przez Iwana Sracimira w 1356 r. samodzielnym władcą Widynia, przyjęcie tytułu „cara Bułgarów i Greków” oraz zerwanie związków z rządzonym przez ojca, a później przez Iwana Szyszmana Tyrnowem⁴. Jednocześnie zacieśniał on swoje więzi z Wołoszczyzną, m.in. poprzez małżeństwo z córką hospodara Nicolae Alexandru Basaraba, Anną. Na kilka lat w 1365 r. utracił jednak władzę — po przegranej bitwie o Widyń stoczonej po tym, jak odrzucił propozycję węgierskiego króla Ludwika, by zostać wasalem Węgier, trafił do więzienia. Uwolniony z niego przy wsparciu wołoskiego wojewody Władysława (Vlaicu) i despoty Dobrudży Dobroticy, zasiadł ponownie na widyńskim tronie w 1369 r. Aby zademonstrować swoją niezależność od Tyrnowa, po śmierci ojca w 1376 r. Iwan Sracimir oddał arcybiskupstwo Widynia pod jurysdykcję Patriarchatu Konstantynopola⁵.

W tym czasie Turcy osmańscy pustoszyli już południe Bałkanów, ale Widyń ze względu na swoje położenie geograficzne był zabezpieczony przed atakami, a Iwan

² Por. *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1964, s. 380–381.

³ J. Bogdan, *Eine bulgarische Urkunde des Zaren Ivan Sracimir*, „Archiv für slavische Philologie” 1895, t. 17, s. 544–547; С. Маслев, *Брашовска грамота на цар Иван Срацимирю Принос към нейното проучване*, „Paleobulgarica/Старобългаристика” 1990, t. 14, nr 4, s. 87–89.

⁴ Й. Андреев, М. Лаков, *Български ханове и царе. От хан Кубрат до цар Борис III*, Велико Търново 1996, s. 293–294.

⁵ *Ibidem*, s. 295–296.

Sracimir nie próbował nawet pomagać bratu w jego walce z najeźdźcą. Dopiero po upadku Tyrnowa w 1393 r. jego polityka stała się bardziej aktywna i ostatecznie przyłączył się do krucjaty króla węgierskiego Zygmunta. Jednak po katastrofalnej bitwie pod Nikopolis w roku 1396, Turcy pomaszerowali na Widyń i zdobyli go. Iwan Sracimir został schwytyany i uwięziony w Bursie, gdzie prawdopodobnie został udużony. Chociaż jego syn Konstantyn II rościł sobie prawo do tytułu cara Bułgarii i czasami kontrolował niektóre części królestwa swego ojca, Iwan Sracimir jest powszechnie uważany przez historyków za ostatniego władcę średniowiecznej Bułgarii⁶.

Braszowska gramota Iwana Sracimira jest jedynym ocalałym dokumentem państwowym, który wyszedł z widyńskiej kancelarii. Nie dziwi zatem, że przez kilka lat po odkryciu go przez Ioana Bogdana w Archiwum Miejskim Braszowa⁷ i błyskawicznym opublikowaniu tekstu⁸, gramota wzbudzała ogromne zainteresowanie. Wkrótce jednak zainteresowanie to wygasło, jak gdyby badacze zgodzili się z tezą, że dokument przechowywany w Braszowie ma niezbyt wielkie znaczenie historyczne i stanowi jedynie dowód niegdyśszych bliskich kontaktów Bułgarii z Wołoszczyzną i Transylwanią⁹. Kolejne wydania gramoty pokazały jednak, że bywa ona rozmaicie odczytywana, a zatem również interpretowana, stąd celowe wydaje się podsumowanie dotychczasowych ustaleń i dokonanie pierwszego jej przekładu na język polski, zgodnego z aktualną interpretacją braszowskiego dokumentu. To właśnie stanowi cel niniejszego artykułu.

Problemów związanych z interpretacją braszowskiej gramoty jest wiele — nacręcza jej na przykład datowanie dokumentu. Najogólniej przyjmuje się, że musiała ona zostać napisana po roku 1369, czyli po powrocie Iwana Sracimira na widyński tron. Ostrożniejsi badacze podają przedział czasowy między 1369 a 1387, są jednak i tacy, którzy datują ją zdecydowanie na okres późniejszy, tzn. wskazują konkretnie na rok 1387¹⁰, a nawet 1395¹¹. Różnice te wynikają z odmiennego podejścia badawczego przedstawicieli poszczególnych dyscyplin naukowych. Językoznawcy odwołują się do użytych w gramocie słów *ꙗ господина крала града* (odnoszących się zapewne do węgierskiego króla Ludwika, którego wasalem Iwan Sracimir był od 1365), a pojawiające się rozbieżności w datacji mają związek szczególnie z odmiennymi interpretacjami określenia *ꙗ ꙗпанъ ꙗковъ* — „comes Jacobus de Brasso” figuruje bo-

⁶ T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1988, s. 292.

⁷ Obecnie dokument przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Braszowie.

⁸ W tym samym 1895 roku gramota Iwana Sracimira była opublikowana powtórnie, tym razem przez bułgarskiego uczonego, Lubomira Mileticza (Л. Милетич, *Едно писмо от българския цар Срацимир*, „Български преглед” 1895, nr 9–10, s. 308–310). Przeglądu wszystkich wydań do roku 1990 dokonał Stojan Maslew w artykule *Брашовска грамота на цар Иван Срацимирю Принос към нейното проучване* („Paleobulgarica/Старобългаристика” 1990, t. 14, nr 4, s. 84–88). Najnowsze wydanie miało miejsce w roku 2005: А. Даскалова, М. Райкова, *Грамоти на българските царе*, София 2005, s. 48.

⁹ Л. Милетич, *Едно писмо*, s. 308.

¹⁰ П Сырку, *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*, t. 1 (*Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*), Санкт Петербург 1898, s. 442.

¹¹ С. Лишев, *Българският средновековен град*, София, s. 136.

wiem w spisach miejskich urzędników w 1387 r., chociaż niejaki „Jacobus iudex civitatis Brassoviensis” jest wspomniany już w dokumencie z roku 1368¹². Historycy natomiast opierają swoje wywody głównie na interpretacji dokumentów nadających braszowianom kolejne przywileje handlowe. Ci, którzy opowiadają się za późniejszą datacją uwzględniają fakt, że przywileje nadawane przez węgierskich władców, a dotyczące swobód handlowych w dolnym biegu Dunaju do ujścia rzeki Seret, zostały całkowicie potwierdzone dopiero przez króla Zygmunta w roku 1395.

Rozbieżności pojawiają się również podczas interpretacji treści dokumentu — jedni widzą w nim nadanie braszowianom prawa do wolnego, bezcłowego handlu w obrębie państwa widyńskiego (taką interpretację przedstawił np. G. Ilinskij)¹³, inni zaś (np. S. Bobczew) jedynie niedającą żadnych przywilejów odpowiedź na prośbę określonej grupy kupców z Braszowa związaną z możliwością przybywania do Widynia w celach handlowych¹⁴. Bułgarski językoznawca Lubomir Mileticz, jak już zostało wspomniane wyżej, widział w braszowskiej gramocie dokument niezbyt dużej wagi, ale świadczący o żywych w XIV wieku związkach Bułgarii z Wołoszczyzną i Transylwanią. Z kolei pochodzący z okolic Kiszyniowa profesor uniwersytetu w Petersburgu Polichroniusz Syrku nie miał wątpliwości, że Iwan Sracimir wydawał podobne dokumenty dla mieszkańców także innych naddunajskich ośrodków¹⁵ i pisał o „trwałej współpracy Iwana Sracimira z Rumunami, mającej nie tylko handlowy charakter”¹⁶. Te daleko idące wnioski nie znajdują jednak poparcia w zachowanych dokumentach z tamtych czasów, przeciwnie — wynika z nich, że jedynie mieszkańcy Braszowa („civites et hospites”) zajmowali pozycję uprzywilejowaną, co poświadcza dokument węgierskiego króla Ludwika wydany w roku 1358 i kierowany do „universis civibus ac hospitibus de Brasso”¹⁷.

Gramota Iwana Sracimira jest dokumentem niewielkich rozmiarów — liczy zaledwie kilka wersów zapisanych na papierze o wymiarach 21,5 × 10 cm, na którym nie stwierdzono istnienia znaku wodnego. Tekst główny, zapisany skoropisem (zdaniem niektórych wykazującym wciąż związku z pismem półustawnym) z użyciem czarnego atramentu, obejmuje 6,5 wersu, pod nim zaś umieszczony został eschatokół, który jest ozdobnym podpisem bułgarskiego władcy wykonanym czerwonym atramentem. Przed imieniem Iwana Sracimira narysowano (również czerwonym atramentem) fragment ludzkiej ręki od łokcia do dłoni. Rękę okrywa szata zakończona mankie-

¹² С. Маслев, *Листо и език на Брашовската грамота на цар Иван Срацимир*, „Paleobulgarica/ Старобългаристика” 1992, t. 16, nr 4, s. 76–77.

¹³ Г. А. Ильинский, *Грамоты болгарских царей* [w:] *Труды Славянской комиссии Императорского Московского Археологического Общества*, t. 5, Москва 1911, s. 125.

¹⁴ С. Бобчев, *История на старобългарското право*, София 1910, s. 76.

¹⁵ П Сырку, *op. cit.*, s. 442.

¹⁶ С. Маслев, *Проучвания върху Брашовската грамота на цар Иван Срацимир*, „Paleobulgarica/ Старобългаристика” 1992, t. 14, nr 2, s. 68–82.

¹⁷ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare Istoria Românilor*, t. 15, cz 1 (1358–1600), București 1911 (reprint 2012), s. 58; С. Маслев, *Проучвания върху*, s. 80.

tem, a wyprostowane palce skierowane są w stronę imienia władcy, wskazują na imię i carski tytuł, a jednocześnie w dość nienaturalny sposób trzymają krzyż. Być może zresztą nie jest to krzyż, lecz pierścień (z ornamentem krzyża) na wskazującym palcu dłoni. Jeśli rysunek pokazuje pierścień pieczętny, to wskazujący palec skierowany w stronę imienia cara potwierdza legalizację gramoty poprzez podpis władcy — nawet, jeśli nie jest on wykonany jego własną ręką, lecz przez skrybę¹⁸. Na odwrocie karty zapisano dane autora i adresata tego listu, którymi są „żupan Jakub i wszyscy braszowscy obywatele”: **ЃѢТЪ Г(ОСПО)Д(И)НА Ц(А)РЬ СРАЦИМИРА ЖЪПАНЪ ЯКОВЪ И ВСЕИГЬ ПЪРГАРОМЪ БРАШЕВСКИМЪ**¹⁹.

Treść dokumentu (po rozczytaniu skrótów i liter nadpisanych) przedstawia się następująco:

ЃѢТЪ Г(ОСПО)Д(И)НА Ц(А)РЬ СРАЦИМИРА ЖЪПАНЪ ЯКОВЪ, ХЕРМАНЪ ФОНЛОГО И ПЕТРОЪ ФАНН(Г)ЪЛЮ И ВСЕИГЬ
 ПЪРГАРОМЪ. ЦЮ ЛИ СТЕ ПИСАЛИ И ПОРЪУАЛИ ДА ВИ ЛЮД(ИЕ?) ХОД(Е) СВОБОДНО. ТАКО ЛИ Б(О)ГА
 БОЛНО И СВОБОДНО ДА ИДЪ Г(ОСПО)Д(И)НА КРАЛА ЛЮД(ИЕ?) Ш Г(ОСПО)Д(И)НА КРАЛА ГРАД(А) И ТРЪГЪШЖ.
 ЦЮ ИИГЬ
 Е ДРАГО. А ТА ДАВАИГЬ МОЮ ВЕРЪ Ц(А)Р(Е)ВЪ И ТА ИХЪ ШЗИМАИГЬ НА МОЮ Д(Ш)ШЮ. КАКО ДА СЪ
 УТ(Ъ) Ц(А)Р(Т)ВА ЛИ СЪБЛОДЕНИ. ДА ИИГЬ НЕ ВЪДЕ ПАКОСТА НЕКОГА НИ ДО ЕДНОГА ВЛАС(А).
 КАКО СДНИ ДА ВИДИТЕ. И УЩЕ ДА СЪ ПОУТГАНИ И ПОЛЮБЕНИ УТ(Ъ) Ц(А)Р(Т)ВА ЛИ. КОИ ДОНЕСЕ ЛИСТЪ
 УТ(Ъ) ВАС(Ъ)

Po tekście głównym następuje ozdobny podpis, poprzedzony i zakończony znakiem, który najczęściej interpretowany jest jako monogram Chrystusa²⁰ (por. ilustracja na następnej stronie).

ИОНЪ СРАЦИМИРЪ ЦАРЪ БЛГАРОМЪ

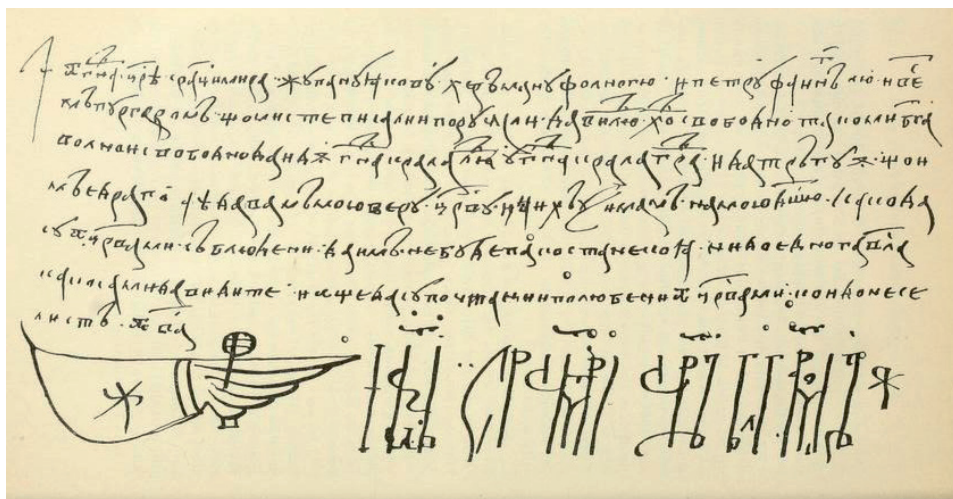
List został napisany w słowiańskim języku tamtych czasów (cerkiewnosłowiańskim z wyraźnymi wpływami języków mówionych: serbskiego i bułgarskiego), co nie jest oczywiście przypadkiem odosobnionym, gdyż kultura piśmiennicza Słowian w XIV wieku silnie już oddziaływała na Rumunię. Jerzy Rusek pisał nawet o użyciu języka bułgarskiego (a nie bułgarskiej wersji cerkiewszczyzny) poza granicami Bułgarii: „Na terenie Wołoszczyzny i Mołdawii język bułgarski obsługiwał również inne sfery życia społecznego — używany był w dyplomacji. Najwcześniejsze zachowane gramoty wołoskie i mołdawskie pochodzą z lat siedemdziesiątych XIV w.”²¹. W przypadku gramoty Iwana Sracimira nie mamy jednak pewności, że chodzi

¹⁸ Por. С. Маслев, *Проучвания върху*, s. 82–83. Palec wskazywał zapewne także na niezachowaną do naszych czasów pieczęć, w którą dokument musiał być zaopatrzony.

¹⁹ W przytoczonym cytacie rozszyfrowuję w nawiasach wszystkie, powszechnie wówczas stosowane skróty.

²⁰ Monogram Chrystusa (Chi Rho), jeśli rzeczywiście nim jest, został odwrócony, czyli przedstawia „lustrzane odbicie”.

²¹ J. Rusek, *Język bułgarski poza granicami Bułgarii (XV–XVI w.)* [w:] *Rozmaitości językowe: ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Kraków 2002, s. 277.

tu o bułgarską wersję cerkiewszczyzny, wciąż trwa bowiem dyskusja, czy wobec widocznych wpływów serbskich (istnieje uzasadnione podejrzenie, że spisujący ten tekst skryba był Serbem) uprawnione jest mówienie o tekście bułgarskim²². Wielu badaczy (m.in. L. Mileticz, P. Syrku i K. Jireček) pisało o silnych wpływach serbskich na piśmiennictwo w zachodniej Bułgarii i wskazywało na fakt, że w widyńskiej kancelarii w mniejszej lub większej mierze wykorzystywany był język serbski (dokładniej rzecz ujmując, serbska wersja cerkiewszczyzny, gdyż jedynie ten rodzaj języka był znormalizowany i używany w piśmie), a cechą charakterystyczną sporządzanych tam dokumentów była mieszanka elementów bułgarskich i serbskich zaczerpniętych z żywej mowy²³. G. Ilinski pisał nawet, że na obszarze państwa widyńskiego serbski element językowy odgrywał w XIV wieku znaczącą rolę, konkurował z językiem bułgarskim, a może nawet dominował nad nim²⁴.

Pomijając fonetyczne wpływy serbskie, omówione szczegółowo przez Stojana Maslewa²⁵, a widoczne szczególnie wyraźnie w formach **ѕ**зниманъ z nagłosowym *u* oraz **вѣдѣ**, gdzie dawna tylna samogłoska nosowa **ж** znalazła swój kontynuant również w postaci *u* (wobec bułgarskiego **ѹ**), można wskazać kilka leksykalnych zapożyczeń z tego języka obecnych w gramocie Iwana Sracimira. Serbizmem jest niewątpliwie zaimek względny *što* (w piśmiennictwie bułgarskim tamtych czasów spotykamy *čto*), również złożony spójnik **како да** stanowi element serbski. Niebułgarski charakter ma także użycie zaimka osobowego 1.os. l. **poj ja** (por. **а га давамъ мою верѣ**) — w żąd-

²² Stojan Maslew doszedł nawet do wniosku, że jest to język serbski; С. Маслев, *Писмо и език*, s. 86.

²³ Ibidem, s. 73–87.

²⁴ Г. А. Ильинский, *Грамоты болгарских царей [w:] Труды Славянской комиссии Императорского Московского Археологического Общества*, t. 5, Москва 1911, s. 53 i 87.

²⁵ С. Маслев, *Писмо и език*, s. 81–83.

nej innej bułgarskiej gramocie władcy nie mówią o samym sobie w tej formie, lecz stosują wyrażenie *царството ми*. Prócz tego leksem *vera* w przytoczonym wyżej wyrażeniu nosi specyficznie serbskie znaczenie ‘obietnicy’ lub ‘gwarancji’. Rzeczowniki *листъ* w znaczeniu ‘list’ (użyty w *Braszowskiej gramocie* obok *писмо*) występuje także w dokumentach serbskich, a nie bułgarskich władców. Zapożyczeniami są również całe wyrażenia, takie jak *ѡзимамъ на мою д(8)шю* (gdzie *duša* stanowi synonim ‘odpowiedzialności’ lub ‘troski, opieki’) oraz *ни до еднога влас(а)* — w tym ostatnim na uwagę zasługuje nieznana bułgarszczyźnie końcówka liczebnika *-oga*.

O ile serbskich elementów językowych można doszukać się w *Braszowskiej gramocie* wielu, o tyle sam dukt pisma nie wykazuje cech serbskich i porównywany bywa z dokumentami, które zostały wydane przez kancelarię innych bułgarskich (tyrnowskich) władców tego okresu, Iwana Aleksandra i Iwana Sziszmana. Podobieństwa kryją się nie tylko w kształcie liter, ale też w stosowanych ligaturach i sposobach nadpisywania liter w wyrazach skróconych. Używane w bułgarskich kancelariach dworskich ozdobniki (widoczne w podpisach władców) mają swój pierwowzór w piśmiennictwie bizantyjskim. Charakterystyczny ogromny rozmiar liter w podpisie²⁶ (duże litery mają 23–25 mm, małe, wplecione w te wysokie, mają 2 do 6 mm) i ich „szczupłość” (najszerze mają 3 mm) czynią ten podpis niezwykle ozdobnym i wyrafinowanym. Na uwagę zasługuje jeszcze jeden element — rysunek ręki z krzyżem, wskazującej na carski podpis. Przez wielu badaczy traktowany jest on jako charakterystyczny element bułgarskiej dyplomatyki („особеност на българската дипломатика”), niewystępujący ani w dokumentach bizantyjskich, ani też w serbskich czy słowiano-rumuńskich. Ręka z krzyżem, wskazująca na carski tytuł oraz imię władcy, jest cechą wzmacniającą wymowę wydanego przezeń dokumentu, rodzajem gwarancji ze strony cara, że wydane przez niego rozporządzenia i nakazy będą przestrzegane.

Przed przystąpieniem do tłumaczenia tego tekstu na język polski należy wyjaśnić jeszcze kilka charakterystycznych terminów, związanych z organizacją władz miejskich Braszowa²⁷. Rzadko bowiem w tekstach z minionych wieków występują słowa *фолногъ*, *финигълъ* (lub *финигълъ* z wygłosowym jerem miękkim) oraz *пѡргари*²⁸. W słowniku, stanowiącym integralną część monografii *Грамоти на българските царе*²⁹, znajdujemy następujące definicje:

²⁶ Terminu „podpis” używam umownie, gdyż wątpliwe jest, by był on wykonany ręką samego władcy. Ta sama uwaga dotyczy innych bułgarskich gramot. O tym, że władcy nie podpisywali się własnoręcznie świadczą m.in. zupełnie różne podpisy na dwóch dokumentach wydanych przez tego samego władcę (np. podpisy Iwana Aleksandra w wydanych przez niego złotych bullach (gr. χρυσόβουλλον) zografskiej i oriachowskiej oraz różniące się podpisy Iwana Sziszmana w złotej bulli ryłskiej i witoskiej, por. С. Бобчев, *История на старобългарското право*, София 1910, s. 82.

²⁷ Obszernie o średniowiecznej bułgarskiej leksyce kanonicznej i prawnej pisał Iwan Biliarski w: И Билиарски, *Публично- и каноничноправна лексика в българското средновековно пространство*, София 2011.

²⁸ To słowo występuje jedynie w innych dokumentach miasta Braszow.

²⁹ А. Даскалова, М. Райкова, *Грамоти на българските царе*, s. 55–420.

фолногъ³⁰ — вторият по ранг служител в администрация на Брашов, вероятно градски кмет, tj. ‘drugi według rangi urzędnik w administracji Braszowa, najprawdopodobniej burmistrz miasta’. Franciszek Miklošić objaśniał, że termin ten jest pochodzenia węgierskiego i tłumaczył go na język niemiecki jako Häuptlig ‘dowódca, przywódca’³¹. Pierwszy wydawca tekstu, I. Bogdan źródłosłowu upatrywał w węgierskim *falnagy* (od *falu* ‘wieś’ i *nagy* ‘wielki’), co pierwotnie tłumaczył jako ‘sędzia’, w innym zaś miejscu jako *jude de sat* ‘głowa wsi lub miasta’³².

фаингълъ — вероятно инспектор в градската администрация на Брашов, tj. ‘najprawdopodobniej inspektor w miejskiej administracji Braszowa’. Słowo to przez wielu badaczy interpretowane było jako imię własne. Dopiero badania Maslewa, który zwrócił uwagę na pisownię małą literą i uznał je za rzeczownik pospolity, doprowadziły do poszukiwania analogii w języku węgierskim. Biorąc pod uwagę odtworzoną na podstawie zachowanych dokumentów strukturę władz miejskich Braszowa, Maslew porównał budowę rzeczownika фаингълъ z węg. *ügyelő* ‘inspektor’ oraz współczesnym węg. *felügyelő*, gdzie przedrostek *fel-* pełni funkcje analogiczne do *fēn(n)*, *fōnn* (jak niemieckie *auf-*) i uznał, że w gramocie mowa o głównym inspektorze³³.

пургаръ — гражданин, tj. ‘obywatel’³⁴. Autorki opracowania, opierając się na etymologii tego rzeczownika (pochodzącego od niem. *Bürger*) przyjmują takie jego znaczenie. Jednak występujący stosunkowo często w rumuńskich dokumentach пръгаръ/párgar ma według Maslewa w rumuńskiej dyplomacji zawężone znaczenie i odnosi się wyłącznie do rajców miejskich (*cives jurati*), gremium składającego się z 12–16 osób, które podczas obejmowania swojego stanowiska składały przysięgę³⁵.

Ze względu zatem na nieprzetłumaczalność niektórych spośród wyżej wymienionych terminów, polski przekład tego tekstu brzmieć może następująco:

Od pana i cara Sracimira do żupana Jakuba, folnoga Hermana i faingila Petra, i wszystkich rajców miejskich. Odnośnie do tego, o czym mi pisaliście i o co prosiliście, a zatem by wasi ludzie przemieszczali się swobodnie, to przyrzekam na Boga, niechaj się swobodnie i dowolnie przemieszczają ludzie króla do królewskiego miasta³⁶, i niechaj handlują czym zechcą. A ja daję moje carskie zapew-

³⁰ Podana forma mianownika jest postacią hipotetyczną, niepotwierdzoną w źródłach, stąd w słowniku zapisana z jerem miękkim, co jednak stoi w sprzeczności z zasadami pisowni cerkiewnosłowiańskiej, por. A. Даскалова, М. Райкова, *Грамоти на българските царе*, s. 393.

³¹ F. Miklošić, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürger*, „Denkschriften der Philosophisch-historischen Classe der Keiserei”, t. 7, Wien 1856, s. 107.

³² Маслев С., *Брашовска грамота*, s. 90–91.

³³ Ibidem, s. 92.

³⁴ А. Даскалова, М. Райкова, *Грамоти на българските царе*, s. 326.

³⁵ С. Маслев, *Брашовска грамота*, s. 92–93.

³⁶ Fragment „niechaj się swobodnie i dowolnie przemieszczają ludzie króla do królewskiego miasta” rodzi trudności interpretacyjne. Za J. Bogdanem powtarzano przez lata opinię, że pisząc o „królewskim mieście” Iwan Sracimir miał na myśli Widyń, który nazywał królewskim, ze względu to, że w latach 1365–1369 był on we władaniu króla Węgier. Serbski badacz D. M. Živojinović w sposób wiarygodny dowodzi jednak, że skoro грамота została napisana po 1369, chodzi tu o Braszow i swobodny powrót kupców

nienie i biorę ich pod swoją opiekę, aby byli chronieni w carstwie moim, aby im nie była uczyniona żadna szkoda, ani o włos, jak możecie to sami zobaczyć. I jeszcze niech będą szanowani i ukochani w carstwie moim ci, którzy przywieźli wasz list.

Joan³⁷ Sracimir, car Bułgarów.

Krótki carski dokument, jakim jest *Braszowska gramota*, stanowi cenne źródło historyczne przede wszystkim dla osób studiujących historię prawa. Zbudowany w zgodzie z wszystkimi wymogami, jakie w średniowieczu stawiano pismom wychodzącym z carskiej kancelarii, zawiera wszelkie niezbędne ich elementy: *expositio*, *narratio (dispositio)* oraz *sanctio*. Zbudowany jest więc dokładnie tak, jak inne spośród zachowanych do dziś, bardziej rozbudowane gramoty. Ten oparty na wzorcach bizantyjskich tekst określić można terminem *prostagma* (gr. *προστάγματα*), stosowanym wobec rozporządzeń mających rangę niższą niż złota bulla (*χρυσόβουλλος λόγος*) i traktować go jako rodzaj umowy międzynarodowej³⁸. Niezależnie więc od wszelkich związanych z nim wątpliwości i nie do końca wyjaśnionych kwestii, rzuca on istotne światło na wschodnioeuropejską tradycję sprawowania władzy i kontaktów z państwami ościennymi w XIV stuleciu.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksandrov E., *Praven karakter na Brašovskata gramota ot XIV v.*, „Paleobulgarica/Старобългаристика” 1992, t. 16, nr 4, s. 88–97 [Александров Е., *Правен характер на Брашовската грамота от XIV в.*, „Paleobulgarica/Старобългаристика” XVI (1992), 4, с. 88–97].
- Andreev J., Lakov M., *Bălgarski hanove i care. Ot han Kubrat do car Boris III*, Veliko Tărnovo 1996 [Андреев Й., Лаков М., *Български ханове и царе. От хан Кубрат до цар Борис III*, Велико Търново 1996].
- Bobčev S., *Istorija na starobălgarskoto pravo*, Sofija 1910; [Бобчев С., *История на старобългарското право*, София 1910].
- Bogdan, J. *Eine bulgarische Urkunde des Zaren Ivan Stracimir*, „Archiv für slavische Philologie” 1895, t. 17, s. 544–547.

do rodzimego (królewskiego) miasta (Д. М. Живојиновић, *Писмо видинског цара Јована Страцимира брашовским трговцима*, „Иницијал. Часопис за средњовековне студије/Initial. A Review of Medieval Studies” 2016, t. 4, s. 187–194). Na podstawie interpretacji Živojinovicia (s. 189–190) można zatem odczytać ten fragment w następujący sposób: „niechaj się swobodnie i dowolnie przemieszczają [i wracają] do królewskiego miasta ludzie króla”. Podobnie zresztą odczytuje go R. M. Cleminson (R. M. Cleminson, *Брашовская грамота на царя Ивана Страцимира*, „Археографски прилози” 1998, t. 20, s. 369–378).

³⁷ Władca używa greckiej formy Joan. Przekształcenie jego imienia w Iwan nastąpiło w wiekach późniejszych. O zakresie występowania obu form i ich nacechowaniu stylistycznym zob: M. Walczak-Mikołajczakowa, *Jak Joan został Iwanem? (O zmianach w bułgarskiej antroponomii okresu odrodzenia narodowego)*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2015, nr 8, s. 367–376.

³⁸ E. Александров, *Правен характер на Брашовската грамота от XIV в.*, „Paleobulgarica/Старобългаристика” 1992, t. 16, nr 4, s. 90–91.

- Cleminson R. M., *Brašovska gramota na carja Ivana Sracimira*, „Arheografski prilozhi” 1998, t. 20, s. 369–378 [Cleminson R. M., *Брашовская грамота на царя Ивана Срацимира*, „Археографски прилози” 1998, 20, с. 369–378].
- Daskalova A., Raykova M., *Gramoti na bălgarskite care*, Sofija 2005 [Даскалова А., Райкова М., *Грамоти на българските царе*, София 2005].
- Hurmuzaki E., *Documente privitoare Istoria Românilor*, t. 15, cz. 1 (1358–1600), București 1911 (reprint 2012).
- Ilinskij G. A., *Gramoty bolgarskih carej [w:] Trudy Slavianskoj komissii Imperatorskogo Moskovskogo Arheologičeskogo Obščestva*, t. 5, Moskva 1911. [Ильинский Г. А., *Грамоты болгарских царей, Труды Славянской комиссии Императорского Московского Археологического Общества*, т. 5, Москва 1911].
- Istoriya na Bălgarija*, t. 3 (*Vtora bălgarska dăržava*), Sofija 1982. [История на България, т. 3 (*Втора българска държава*), София 1982].
- Lišev S., *Bălgarskijat srednovekoven grad*, Sofija 1970. [Лишев С., *Българският средновековен град*, София 1970].
- Maslev S., *Brašovska gramota na car Ivan Sracimir. Prinost kăm nejnoto proučvane*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1990, t. 14, nr 4, s. 84–99. [Маслев С., *Брашовска грамота на цар Иван Срацимир. Принос към нейното проучване*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1994, XIV, 4, с. 84–99].
- Maslev S., *Pismo i ezik na Brašovskata gramota na car Ivan Sracimir*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1992, t. 16, nr 4, s. 73–87. [Маслев С., *Писмо и език на Брашовската грамота на цар Иван Срацимир*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1992, XVI, 4, с. 73–87].
- Maslev S., *Proučvaniya vărhu Brašovskata gramota na car Ivan Sracimir*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1991, t. 15, nr 2, s. 68–82. [Маслев С., *Проучвания върху Брашовската грамота на цар Иван Срацимир*, „Paleobulgarica/Starobălgaristika” 1991, XV, № 2, с. 68–82].
- Miklošić F., *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürger*, „Denkschriften der Philosophisch-historischen Classe der Keiserei”, t. 7, Wien 1856, s. 107.
- Miletič L., *Edno pismo ot bălgarskija car Sracimir*, „Bălgarski pregled” 1895, nr. 9–10, s. 308–310 [Милетиč Л., *Едно писмо от българския цар Срацимир*, „Български преглед” 1895, № 9–10, с. 308–310].
- Rusek J., *Język bulgarski poza granicami Bulgarii (XV–XVI w.) [w:] Rozmaitości językowe: ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Kraków 2002, s. 275–280.
- Syrku P., *K istorii ispravleniya knig v Bolgarii v XIV veke*, t. 1 (*Vremya i žizn' patriarha Evfimiya Ternovskogo*), Sankt Peterburg 1898. [Сърку П., *К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке*, т. 1 (*Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского*), Санкт Петербург 1898].
- Walczak-Mikołajczakowa M., *Jak Joan został Iwanem? (O zmianach w bulgarskiej antroponomii okresu odrodzenia narodowego)*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2015, nr 8, s. 367–376.
- Wasilewski T., *Historia Bulgarii*, Wrocław 1988.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1964.
- Živojinović D. M., *Pismo vidinskog cara Jovana Stracimira brašovskim trgovcima*, „Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije/Initial. A Review of Medieval Studies” 2016, t. 4, s. 187–194 [Живојиновић Д. М., *Писмо видинског цара Јована Страцимира брашовским трговцима*, „Иницијал. Часопис за средњовековне студије/Initial. A Review of Medieval Studies” 2016, 4, с. 187–194].